

Diskussion

Martsbevægelsen 1848

AF

BJØRN SVENSSON

I Historisk Tidsskrift bind 88 havde universitetslektor Hans Vammen p. 253-279 en artikel »Casino 1848«, hvori han omvurderede forspillet til det slesvig-holstenske oprør.¹ Jeg har i min bog om dansk-tysk konfliktstof gennem 200 år (»Opgør med fjendebilleder«) imødegået hans teori og argumentation, men under hensyn til den udbredelse, Hans Vammens teori har fået i historiske kredse, finder jeg det naturligt at kommentere dens hovedpunkter i det tidsskrift, hvor han oprindelig fremlagde tanken, ved at supplere, præcisere og uddybe min kritik af det, han her har skrevet.

Hans Vammen har flyttet ansvaret for oprørets udbrud over på Orla Lehmann, der ifølge Vammen mente, at hans parti, det national-liberale, i begyndelsen af 1848 var så svækket, at kun et slesvig-holstensk oprør kunne bringe det til magten, af hvilken grund Lehmann på mødet i Casino 20. marts 1848 påstod, at oprøret allerede var udbrudt, skønt han vidste, at det ikke var tilfældet. Men det er en misforståelse, at en sådan svækkelse var baggrund for Casinomødet. Vammen har overset den omvæltning i folkestemningen, der fandt sted i de to måneder fra 20. januar til 20. marts 1848, og det har fået skæbnsvangre føl-

¹ Der findes forskellige definitioner på oprør. Hans Vammen holder sig i sin afhandling p. 271 til den snævrere: »Til forskel fra enkeltstående handlinger defineres oprør som »sammenrottelse og væbnet rejsning af undersåtterne i større eller mindre antal med det formål at styrte et lands regering (ODS)«. Men det er et ukorrekt referat af definitionen i ODS (Den store danske ordbog). Den korrekte ordlyd er følgende: »det at sætte sig op imod, rejse sig imod en myndighed, magthaver ell. (m. afsvækket bet. vende sig i protest mod noget (en autoritet, en tvang olgn.); spec. om sammenrottelse og væbnet rejsning...« osv. Slesvig-holstenerne havde imidlertid intet ønske om at styrte regeringen. De ville blot have deres frihed plus det danske hertugdømme Slesvig, selv om det for dettes flertal ville betyde ufrihed. Jeg har behandlet spørgsmålet om de forskellige opfattelser af oprøret i min bog »Opgør med fjendebilleder« p. 75-77 i kapitlet »Var det oprør?« I forhold til det her behandlede tema må det være afgørende, at det, som Orla Lehmann sigtede til, var et åbent, væbnet oprør med det formål at vriste Hertugdømmet Slesvig fra Danmark.

ger for hans vurderinger. Tre begivenheder gjorde nemlig ende på den forbigående svækkelse.

Først Christian VIIIs død 20. januar 1848. Alle de rørelser, der i hans sidste år havde peget mod en fri forfatning, blev nu levende.² Højesteretsadvokat Orla Lehmann, der blev en central person i de kommende begivenheder, opholdt sig på det tidspunkt i Italien, men blev kaldt hjem af svogeren, grosserer Rudolph Puggaard. Han skrev, at Københavns borgerrepræsentanter havde ønsket at aflevere en adresse, men Frederik VII, der havde frabedt sig alle adresser, svarede med i stedet at indbyde kommunalbestyrelsen til en lykønskingsaudiens den 24. januar kl. 10. Magistraten mødte op, men borgerrepræsentanterne vedtog enstemmigt ikke at ville tage imod indbydelsen, da de intet havde at sige kongen, når han ikke ville have deres adresse. Da borgerrepræsentationens formand, L.N. Hvidt, gjorde de ventende bekendt med resultatet, fik han et leve, og en folkemængde på 4-5000 fulgte ham til hjemmet, hvorfra den – forøget undervejs – fortsatte til Christiansborg, hvor den fyldte hele pladsen og hyldede konstitution og frihed med leveråb. Det lykkedes dog ikke at få kongen frem. Svogeren tilføjede, at selv de allermost konservative som ved et trylleslag på én gang var blevet liberale. – Orla Lehmann kunne således være rejst hjem med et stærkt indtryk af en helt ny, oprørske stemning i København – hvis han havde læst brevene – men inden de nåede frem, havde han allerede begivet sig ud på hjemrejsen.³

Den anden begivenhed var forfatningsreskriptet af 28. januar 1848. Christian VIII havde delt den almindelige skepsis overfor regeringsvernerne hos sønnen, Frederik VII, og havde iværksat en begyndende afvikling af enevælden. Resultatet var reskriptet af 28. januar, der gav løfte om en konstitutionel helstat. Det var præget af den loyale slesvig-holstener Carl Moltke,⁴ som satte igennem, at slesvig-holstenerne fik store indrømmelser, fordi han fandt det nødvendigt, hvis det skulle lykkes at holde sammen på Helstaten. Men planen mødte bred kritik. Det gjorde især indtryk på den danske offentlighed, at den højt ansete professor J.N. Madvig 4. februar dybt bekymret rettede et skarpt angreb på

² Povl Engelstoft: »Det danske folk 1848-1864« p. 643 i Schultz Danmarkshistorie IV (Kbhvn. 1942)

³ Breve fra R. Puggaard til Orla Lehmann, trykt p.97-101 i »Af Orla Lehmanns papirer«, udgivet af Julius Clausen (Kbhvn.1903).

⁴ Carl Moltke, der havde været præsident for det slesvig-holsten-lauenborgske cancelli, var uden forståelse for danskheden i Sønderjylland, men samtidig modstander af enhver separatistisk bevægelse i Hertugdømmerne, og da opstanden kom, stemplede han den som det skammeligste oprør, der nogen sinde havde fundet sted i noget land.

reskriptets begunstigeelse af slesvig-holstenerne. Han skrev advarende om, hvor ringe udsigt vi havde til at hævde vort sprog og vort åndsliv i det fremtidige samliv med den tyske nationalitet, når vi opofrede det danske folks første i staten, og han stillede ligefrem spørgsmålet, »om ikke det folk, hvis erindring den danske historie er, som har udviklet den danske nationalitet og har sit mærke i det danske sprog, vil under sorg og nød forsvinde og gå over i en anden skikkelse«. ⁵ Historikeren Helge Larsen sammenfatter: »Da Madvig var kendt som en fremragende videnskabsmand og hidtil havde holdt sig uden for offentlig polemik, virkede artiklen meget stærkt og blev en væsentlig forudsætning for martsbevægelsen, som han ikke deltog i.« ⁶ Niels Neergaard mener også, at Madvigs artikel gjorde sin store virkning, men »videre endnu nåede dog Monrads livfulde og dristige angreb«, især hans understregning af, at reskriptet var Christian VIII's værk. Man kunne med ro se denne plan strande; så var vi færdige med Christian VIII's system og kunne få Frederik VII's. »Denne betragtning, der støttedes fra mange sider, gik i vid udstrækning ind i folkebevidstheden og fik sin store indflydelse på Martsbevægelsens gang.« ⁷

Hans Vammen bedømmer reskriptet helt anderledes. Han betegner det som et mestertræk, der fejede Ejdermodellen af bordet og lammede de liberale i Kongeriget (p.255). ⁸ »Pænt og artigt«, synes han, havde stænderforsamlingerne både i Kongeriget og i Hertugdømmerne udpeget de »erfarne mænd«, 52 i alt, lige mange fra Kongeriget og fra Hertugdømmerne. De skulle ifølge reskriptet samles og vedtage det forfatningsforslag, der som lovet var under udarbejdelse. Men så pænt og artigt gik det ikke for sig.

Den danske opposition overlod bevidst udspillet til den slesvig-holstenske lejr. Og det kom 17. februar fra et møde i Kiel, hvor 60 stænderdeputerede fra den holstenske og den slesvigske forsamling traf afgørelsen. Et godt referat er givet af den velunderrettede hertug af Augustenborg, der forsigtigvis undlod selv at deltage i mødet, men tog ophold hos broderen, Prinsen af Noer, for at kunne følge forhandlingerne i Kiel tættest muligt. ⁹ Referatet gav hertugen i et brev til Peder

⁵ Citeret efter Svend Thorsen: »De danske ministerier 1848-1901« p.100 og A.D. Jørgensen: »1814-1864« p. 396 i »Danmarks Riges Historie« bd. VIa.

⁶ Dansk biografisk Leksikon, bd. 9 p. 345.

⁷ Niels Neergaard: »Under Junigrundloven« I (Kbhvn. 1892) p.117.

⁸ Sidehenvvisninger uden nærmere angivelse henviser altid til Vammens artikel i Historisk Tidsskrift 1988.

⁹ H.P. Clausen: »Den augustenburgske politik og dens forlis« p.298 og p.300 i »Augustenborgerne« af H.P.Clausen og Jørgen Paulsen (udg. 1980)

Hjort¹⁰ skrevet 20. februar. Først vedtog man, at beslutningen skulle træffes i enighed. Og »resultatet var, at man med 39 stemmer imod 21 besluttede at vælge, men kun med en reservation. For at debattere den form i hvilken man ville fatte denne reservation, forsamlede man sig atter om aftenen kl. 8, og efter en lang debat, der først endte kl. 11 om aftenen, besluttede man enstemmigen, at denne skulle lyde omtrent således: »Jeg vælger ikke som deputeret, men som af H.s Majestæt bestemt valgmand til at vælge en rådgiver; tillige vælger jeg i den overbevisning, at den valgte hverken vil eller kan bortgive nogle af Hertugdømmernes rettigheder, men at han meget mere vil fraråde Hans Majestæt enhver forfatnings indførelse, som beror på ideen om en fællesstat [helstat], da en sådan forfatning strider imod Hertugdømmernes rettigheder og interesse, og at han tillige vil andrage på, at der bliver forelagt et udkast til en konstitutionel forfatning for begge Hertugdømmer Schleswig og Holsteen. Dernæst blev det besluttet, at dette referat skulle gives til protokols ved valget, og i tilfælde af, at valgdirecteuren ikke vilde tilstede dette, da ikke at vælge.«

Afgørelsen var med andre ord en klar undsigelse af enhver helstatsforfatning, »da en sådan strider imod Hertugdømmernes rettigheder og interesse«. Claus Bjørn er ganske vist nået til den opfattelse, at mødet i Kiel blev et tøvende tilsagn om at gå ind i »arbejdet for at forberede en forfatning«. ¹¹ Men det kunne ifølge sagens natur ikke sigte til den tilbudte helstatsforfatning. Bjørn støtter sin fortolkning til et brev, som mødelederen, Kiels borgmester G. Balemann den 18. februar har skyndt sig med at sende til Rudolph Schleiden, en fremtrædende slesvig-holstensk embedsmand i København, tilsyneladende for at afværge, at regeringen tog den vedtagne reservation for højtideligt. ¹² Schleiden

¹⁰ Hertugens brev er offentliggjort i P. Hjort: »Udvalg af breve« II (Kbhvn. 1869) p. 528 f. – Peder Hjort var en dansk kulturpersonlighed, som fra ungdommen havde haft en venskabspræget forbindelse med hertugen, som Hjort havde været rejseleder for, og som han efterfølgende havde fået to års rejseunderstøttelse fra. Se herom i Morten Borup »Peder Hjort« (Kbhvn. 1959) p. 61-64.

¹¹ Claus Bjørn: »1848 – Borgerkrig og revolution« (Kbhvn. 1998) p. 36.

¹² Advokat G. Balemann, tidligere præsident for den holstenske stænderforsamling, hørte lejlighedsvis til de mere moderate, men det må ikke glemmes, at han sammen med grev Reventlow-Preetz har fået tillagt paterniteten til den protestbeslutning imod Roskildeforsamlingens ønske om Helstatens betryggelse, som i 1844 samtidig fastslog den slesvig-holstenske bevægelses tre programsætninger: 1) Hertugdømmerne er selvstændige stater 2) der er fast forbundet med hinanden 3) og hvor arvefølgen er mandlig [i modsætning til Kongeriget, hvor Kongeloven havde indført blandet arvefølge, hvilket Frederik VII's barnløshed nu gjorde til et aktuelt problem]. – Da Christian VIII opfyldte Roskildeønsket og med det åbne brev af 8. juli 1846 lovede at arbejde for at sikre Helstaten og (bortset fra dele af Holsten) fastholdt Kongelovens arvefølge, ligesom han afvi-

har offentliggjort dele af brevet i sine erindringer.¹³ Balemann skriver heri: »Über die Fassung des Vorbehalts ist nichts Bestimmtes ausgemacht, und wird dieser daher wohl sehr verschieden ausfallen.« Schleiden tilføjer i en fodnote, at så må den vedtagelse om en bestemt formulering, som omtales i Droysen & Samwers »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark« (Hamborg 1850) p. 279 korrigeres. Ja, for så vidt Droysen er gået ud fra et ordret ensartet forbehold, der skulle afgives af hver enkelt. Men det er kun et spørgsmål om formen, ikke om realiteten. Selv om ordvalget kunne variere, var der ingen tvivl om indholdet. Spændvidden var begrænset, som det fremgår af hertugens vending, at erklæringen »skulle lyde omtrent således«. Claus Bjørn nævner selv, at Th. Olshausen fik vedtaget et mæglingforslag, hvorefter alle skulle erklære sig »im Sinne« – i overensstemmelse med – forbeholdet om de krænkede rettigheder. Balemann udtrykker det mere præcist sådan, at ingen måtte give indrømmelser med hensyn til standpunkter, andre i gruppen indtog som en selvfølge. Det må dog betyde, at vel var der indgået et kompromis, men at alle var bundet til den strammeste formulering af Hertugdømmernes rettigheder. Man ville nok gå ind i forhandlinger, men ikke for at redde helstatsforfatningen. Håbet må have været enten at komme nærmere til en fælles forfatning for de to hertugdømmer eller dog i det mindste at kunne modarbejde helstatsbestræbelserne. Dog var der dem, der gik ind for reskriptets forfatningsforslag, men kun fordi det hurtigt ville vise sin umulighed og derved tvinge regeringen til at give Hertugdømmerne deres frihed.¹⁴ Det må derfor fastholdes, at i Kiel var man fast besluttet på at kræve Hertugdømmernes rettigheder anerkendt.

De kongerigske liberale stænderdeputerede, der derefter tog stilling, havde også forbehold. Repræsentanter for Roskildeforsamlingen vedtog 24. februar kun at ville deltage i valget af »de erfarne mænd« på den betingelse, at den påtænkte forfatning ikke måtte få lovkraft, før den var

ste det slesvig-holstenske program, protesterede flertallet i Hertugdømmernes stænderforsamlinger imod denne tilsidesættelse af de proklamerede rettigheder ved at udvandre og nedlægge arbejdet. Derefter blev forsamlingerne opløst (se Hans Jensen: »De danske stænderforsamlingers historie 1830-1848« II (Kbhvn. 1934) p.391 ff. og p.408-426). De strejkende holstenske og slesvigske stænderdeputeredes fællesmøder i Kiel 17. februar og Rendsborg 18. marts 1848 var således arrangementer, der lå udenfor normal funktion. – På denne baggrund er det svært at forestille sig, at man i 1848 skulle kunne få Hertugdømmerne (og borgmester Balemann) til at falde til ro i en helstatsforfatning.

¹³ Rudolph Schleiden: »Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners« (Wiesbaden 1890) p.252.

¹⁴ L.S.Navnes Tredje samling af breve (se note 37) p. 133.

blevet behandlet og vedtaget af en folkerepræsentation valgt efter »en folkets retfærdige krav fyldestgørende, til opgavens storhed svarende valg måde«.

Hvad der lå bag dette forbehold, fremgik af en erklæring, som 45 fremtrædende danske »af alle oppositionens afskygninger« offentliggjorde 28. februar 1848. For det første afviste de reskriptets plan om at lade de 800 000 indbyggere i Hertugdømmerne vælge lige så mange repræsentanter til den nye fællesrepræsentation som de 1300 000 i Kongeriget.

For det andet afviste de hele grundtanken om en konstitutionel sammenslutning af Danmark og Slesvig med det tyske forbundsland Holsten, ligesom de sagde nej til reskriptets forskrift, hvorefter der ikke måtte forandres noget i Hertugdømmernes indbyrdes forbindelse. De gik ind for en fælles rigsforsamling for Kongeriget og hertugdømmet Slesvig, dog med en særlig landdag for Slesvig til varetagelse af dets særegne forhold, medens Holsten skulle have sin egen forfatning, afpasset efter den dobbelte stilling som del af det danske monarki og samtidig tysk forbundsland. Dersom forsøget med en fælles forfatning for alle statsdele alligevel skulle gøres, var det ifølge erklæringen nødvendigt, at der i modsætning til tidligere blev ført en fast politik til støtte for danskheden i Slesvig og vendt imod tyske overgreb.

I sammenhæng hermed opstod der et stående udvalg med den københavnske borgerrepræsentations formand, L.N. Hvidt, som leder med det formål at virke for Slesvigs konstitutionelle forbindelse med Danmark. Hermed var, konkluderer Niels Neergaard, »Ejderstatstanken lyst i kuld og køn af den konstitutionelle opposition som helhed«. Udvalget indbød til det første Casinomøde 11. marts for at advare mod det parti, hvis planer om en slesvig-holstensk stat udgjorde den største fare for det danske folks selvstændighed. Mødet samlede 2300 deltagere, og talerne, der straks blev udgivet i stort oplag, ophidsede slesvig-holstenerne, der reagerede ved at indkalde til det historiske møde i Rendsborg den 18 marts.

En anden dansk bevægelse, anført af Håndværkerdannelsesforeningen, var navnlig optaget af at få styrket demokratiet med et hovedkrav om at få valgretten udvidet til de ikke repræsenterede klasser. Den holdt til i Hippodromen, hvor der på et møde den 12. marts med 1500 deltagere blev rettet angreb på de national-liberale, men da Orla Lehmann tilsidst tog ordet, tilbageviste han energisk kritikken og erklærede almindelig valgret for oppositionens fælles program. »Det lykkedes ham aldeles at rive forsamlingen med sig«. Det var en vigtig skanse, Lehmann her erobrede.

Selv om der stadig lød advarende røster, havde »Phoenixklubben«, dvs. helstatsmændene, der holdt til i Hotel Phoenix, ingen gennemslagskraft overfor denne folkestemning.¹⁵

Som situationen var nu, med de stærke angreb fra begge sider på helstatsreskriptet af 28. januar, blev det centrale spørgsmål, om Slesvig skulle have fælles forfatning med Holsten eller med Kongeriget, og det havde appel også i den nationalt tænkende del af helstatsfløjen. Således skrev helstatsmanden, professor Peder Hjort 9. marts 1848, at betvivlelse af, at Slesvig er en del af Danmark, er casus belli.¹⁶ Hvis imidlertid den slesvigske befolkning som helhed havde kunnet spørges på dette tidspunkt, havde dens flertal uden tvivl svaret, at det ønskede at bevare status quo og hverken var interesseret i Københavns eller i Kiel-Rendsborgs løsning. Men Slesvig var stridens genstand og ikke dens voldgiftsdommer.

Den tredje begivenhed, der gav de danske national-liberale luft under vingerne, betød samtidig en skarp drejning i den slesvig-holstenske lejr i retning af tilslutning til Tyskland og en skærpelse af modstanden mod regeringen i København, hvilket igen forstærkede de danske reaktioner. Det var Februarrevolutionen i Frankrig 22.-24. februar og de efterfølgende revolutionære dønninger i de tyske lande med krav om frihed og national enhed. Revolutionsnyheden fra Frankrig nåede Kiel den 28. februar. Allerede dagen efter højste Th. Olshausen et nyt signalflag i Kieler Correspondenz-Blatt: Slesvig-Holstens fremtidige skæbne var nu ikke længere forbundet med Danmark, men var blevet en del af det tyske folks! Således frit citeret af Claus Bjørn.¹⁷

En tysk historiker har skildret, hvorledes ekstrabladene fra Hamburger Nachrichten om den franske revolution blev slugt af offentligheden i Kiel, så hele befolkningen syntes grebet af en feber. Den politiske bevidsthed, der hidtil havde været forbeholdt en begrænset kreds, var pludselig blevet almeneje. Den franske revolution havde givet radikale demokrater som Olshausen helt nye muligheder. Nu var der ikke længere grund til at indgå unaturlige forbund med et fremmed folk for at opnå borgerlig frihed. Nu lå muligheden i en snæver forening af det splittede Tyskland. Demokraterne og de nationale havde fået en fælles vej.¹⁸

¹⁵ Niels Neergaard: »Under Junigrundloven« I p.112-133.

¹⁶ P.Hjort: »Kritiske bidrag til nyere dansk Tænkemaades og Dannelses Historie. Politisk Afdeling 1828-50« (Kbhvn. 1852) p. 295.

¹⁷ Claus Bjørn: »1848 – Borgerkrig og revolution« p.52-53.

¹⁸ Hermann Hagenah: »Revolution und Legitimität in der Geschichte der Erhebung Schleswig-Holsteins« (Kiel 1916) p. 49f.

Det stod klart, at Olshausen nu sigtede på en udmeldelse af det danske monarki af Hertugdømmerne, altså også omfattende det gamle danske hertugdømme Slesvig (=Sønderjylland), der havde dansk flertal så sent som i 1867. Det var en krigserklæring til Danmark, og det kan undre, at den netop skulle komme fra Olshausen, der blot ni år tidligere, i maj 1839, havde indledt en tysk Ejderpolitik og skilt de to hertugdømmers skæbne, fordi Holsten var tysk forbundsland og måtte følge Tysklands skæbne, hvorimod Slesvig stod udenfor det tyske forbund, havde en blandet nationalitet og heller ikke havde arvefølge fælles med Holsten.¹⁹ Men denne nyholstenske bevægelse, der i 1839 skiftede fra slesvig-holstensk politik til tysk-holstensk, endte altså med at blive tysk-slesvig-holstensk med den konsekvens, at Slesvig skulle indmeldes i Det tyske Forbund.

Det var disse tre faktorer – kongeskiftet 20. januar 1848, der aktive-rede de liberale holdninger, helstatsreskriptet af 28. januar, der mobiliserede de nationale kræfter, og revolutionerne i februar og marts, der skærpede standpunkterne og modsætningsforholdet – som tilsammen i Hovedstaden skabte en atmosfære, der blev holdt i kog med møder, resolutioner, adresser og artikler. Således var stemningen, da nyhederne om Rendsborgmødets forløb kom til København 20. marts med gnisten, der fik harmen til at blusse op og spændingen til at nærme sig birstepunktet. Det var i denne situation, Orla Lehmann steg op på talerstolen. Publikum var tændt. Han behøvede ikke at ty til kunstgreb for at få det med sig.

For øvrigt var virkningerne af de to første faktorer allerede slået fuldt igennem, da Orla Lehmann vendte hjem fra Italien. Lehmann – der efter egen opgivelse ankom til København den 13. februar 1848,²⁰ ifølge Hans Vammen først den 18. februar (p.255) – kom hjem til en bevægelse, der var i rivende udvikling. Ejdermodellen levede stadig. Januarreskriptet havde ikke lammet de national-liberale, men havde tværtimod gjort dem aktive. De var heller ikke isolerede, men havde fået en langt bredere tilslutning bag deres bestræbelser. De var med andre ord ingenlunde svækkede i marts 1848, men havde netop i denne nye situation fået ny styrke. I virkeligheden havde de national-liberale vel aldrig før stået så stærkt som netop umiddelbart før Casinomødet den 20. marts.

¹⁹ Johan Ottosen: »Peter Hiort Lorenzens historiske Gærning« (Kbhvn.1896) p.48-53 og Laurids Skau: »Peter Hjort Lorenzen« (Kbhvn. 1865) p.85-89.

²⁰ »Orla Lehmanns Efterladte Skrifter« bd.1 (Kbhvn. 1872) p. 204.

Hans Vammen søger sin begrundelse for de national-liberales påståede svaghedstilstand længere tilbage. Han forklarer den med nogle dels misforståede og fejlfortolkede, dels forældede eksempler fra 1846 og 1847 (p.254 f.),²¹ og fra året 1848 har han kun helstatsreskriptet af 28. januar at henholde sig til, skønt han står ene med den opfattelse, at det lammede de national-liberale. Han ser bort fra den indvirkning, kongeskiftet fik, og han inddrager heller ikke den revolutionære udvikling i Europa i sine styrkeovervejelser. Men sådan kan man ikke negligere de faktorer, der har skabt en helt ny situation. Med denne fejlvurdering af folkestemningen forud for begivenhederne i marts 1848 skrider grundlaget under Vammens teori. Lehmann havde ikke behov for at lyve. Den følgende gennemgang af de øvrige elementer i teorien vil vise, at der heller ikke er hold i dem.

Selv om Orla Lehmann ikke havde behov for at lyve, kan det ikke på forhånd udelukkes, at han alligevel gjorde det. Vammen mener jo, at Lehmann særdeles bevidst traf den beslutning på Casinomødet 20. marts at lade, som om oprøret var brudt ud. (p.257) Denne beslutning blev – stadig ifølge Hans Vammen – truffet imod bedre vidende, thi »af de meddelelser, som Orla Lehmann med sikkerhed har haft kendskab til, fremgår det klart, at der ikke var oprør i Hertugdømmerne«. ²² Men dette bedrag (p.278), denne bevidste vildledning af folket (p.274), denne fordrejning af meddelelserne fra Rendsborg (p.280) var en forudsætning for at kunne fremkalde den folkestemning, der var nødvendig for at fælde regeringen (p.260). – Det falder i øjnene, at Vammen giver denne skarpe karakteristik af Lehmanns udsagn, skønt han ikke har ét eneste Lehmann-citat, der kan lægges til grund, og at han placerer dem i modsætning til Lehmanns viden til trods for, at denne er helt utilstrækkelig gengivet.

Først må vi da undersøge, hvad Orla Lehmann faktisk vidste om begivenhederne i Rendsborg. Hans Vammen begrænser de sikre kilder til to (p. 257 f.). De kan imidlertid i sig selv intet bevise, når der vitterligt har været andre kilder til rådighed, skønt man ikke har kunnet følge dem enkeltvis.

Selv de to sikre kilder har ikke den beviskraft, Vammen regner med. Det drejer sig for det første om et brev fra professor Christian Paulsen, der boede i Kiel. Brevet var skrevet 17. og 18. marts, men fik 19. marts en hastig tilføjelse, hvor kernepunktet var, at »300 soldater have under-

²¹ Bjørn Svensson: »Opgør med fjendebilleder« (1998) p. 27 og 86-87.

²² »1848 – det mærkelige år«, redigeret af Claus Bjørn (Kbhvn. 1998), p.72.

skrevet petitionen til stænderne. Rendsborg er ingen dansk fæstning mere!« Dette brev skal vi senere vende tilbage til.

Som den anden sikre kilde er udpeget en artikel i Kieler Correspondenz-Blatt for 18. marts. Hans Vammen refererer, at Th. Olshausen her truede stænderne med, at folket ville tage magten, hvis de ikke opgav deres tilbageholdenhed, men samtidig opfordrede han dog til tålmodighed »i nogen tid«.

Lektor Vammen skildrer artiklen [der var skrevet 17. marts] som mere fredsommelig, end den var.²³ Det er misvisende, når han skriver, at »tonen er truende, vel at mærke overfor stænderne«, når han ikke tilføjer, at truslerne gjaldt stænderne, dersom de ikke nu sluttede op om bestemte krav til Danmark. I realiteten gjaldt truslerne jo derfor Danmark. Kravene var følgende: 1) Klar afvisning af enhver helstatsforfatning. Ingen må forhandle med regeringen i København om den sag. 2) Konstituering af Slesvig-Holsten som en selvstændig stat, der er uafhængig af Danmark og dansk indflydelse. 3) Indmeldelse af denne hele og udelte stat i Det tyske Forbund. 4) Indførelse af en almindelig folkebevæbning i den nye stat. – Olshausen forlangte, at stænderne skulle stille Frederik VII overfor disse krav med hurtig etablering af en forfatningsgivende forsamling for Hertugdømmerne, »thi han er vor hertug lige så meget, som han er danskernes konge, og han vil ikke af hensyn til danskerne kunne tilsidesætte sine undersætter i Hertugdømmerne«, når han mærker, at det er alvor, at Hertugdømmerne vil have en forfatning, der skiller dem fra Danmark.

Disse krav er stort set sammenfaldende med de hovedpunkter, der bagefter blev vedtaget af de stænderdeputerede i Rendsborg den 18. marts, og som deputationen skulle gøre gældende overfor hertugen i København, dvs. Frederik VII. Th. Olshausen var mere aggressiv på Rendsborgmødet, men de moderate opnåede at få forsamlingen til i denne omgang at følge Olshausens opskrift i artiklen og altså nøjes med

²³ p.258 skriver Vammen: »Når stændernes mest ekstremistiske medlem frarådede oprørske skridt ved Rendsborgmødet, hvor skulle oprøret så komme fra?« Men Olshausen frarådede ikke oprørske skridt. Han ønskede imidlertid, at de afgørende skridt på dette tidspunkt skulle tages af de stænderdeputerede. Oprindeligt havde han omkring 7. marts indbudt til stort folkemøde i Rendsborg den 18., men da han den 14. søgte at få Prinsen af Noer til at komme, frarådede prinsen meget skarpt et sådant folkeopbud, og »allerede to timer efter afsendes der stafetter fra Kiel for at afbestille folkeforsamlingen«, skrev prinsen i sine erindringer. Dateret 16. marts bragte Kieler Correspondenz-Blatt derefter en notits om, at det under de nuværende omstændigheder ikke var ønskeligt, at folk forsamlede sig i Rendsborg i større antal, men at enkelte fremmødende fra de forskellige distrikter kunne være hensigtsmæssigt. Senere blev der lokalt i Rendsborg mobiliseret flere mødedeltagere.

at præsentere hertugen (Frederik VII) for de dér stillede krav. Det besynderlige er, at Hans Vammen intetsomhelst antyder om de krav, der blev stillet i artiklen, skønt de var blevet fremhævet med fede typer i avisen og ganske givet har gjort indtryk på samtidens danske.

I stedet forudsætter Vammen, at den artikel, som han har tegnet et fredeligt og misvisende billede af, stort set var identisk med den tale, Olshausen holdt på mødet. Som konsekvens afviser han derfor det sønderjyske blad »Dannevirke«s referat som tendentiøst ophidsende »med den berømte, aldrig dokumenterede udtalelse af Theodor Olshausen ... om danskerne som et dovent, dorsk og usammenhængende folk«. ²⁴ Det er tilmed et beskedent og ret uskyldigt udpluk af referatet, Hans Vammen citerer. Han undlader mærkeligt nok at oplyse Olshausens hensigt med denne karakteristik. Sammenhængen var den, at Olshausen krævede det slesvig-holstenske program gennemført; for Danmark behøver vi ikke at frygte, sagde han, for det er et dovent, dorsk og usammenhængende folk, der ved sine sidste latterlige demonstrationer har tabt al agtelse i Europas øjne. Vi må drive danskerne tilbage med væbnet hånd. Sejren vil blive let, for Preussen vil hjælpe os. Vi vil venskab med Frankrig, så længe det ikke udvider sig over Rhinen, vi vil had mod russerne og fjendskab mod Danmark. – Det var sigtet med Olshausens tale. ²⁵ Den rejste de samme krav som hans artikel, men var blot mere krigerisk.

Hvad er nu Vammens hensigt med at udelade de voldsomme trusler og i stedet lade, som om Olshausen har skrevet en fredelig artikel? Og hvad er den dybere mening med at postulere, at artiklen derefter har været manuskript for en fredelig tale? Og hvorfor påstår Hans Vammen, at det citerede udpluk ikke er dokumenteret, når han dog har læst det brev (p.258), hvori Laurids Skau fortæller, at »Dannevirke«s referat er nedskrevet efter diktat af Hans Krüger, der som stænderdeputeret selv havde deltaget i Rendsborgmødet og derfor som vidne kunne dokumentere indholdet så godt som nogen? Yderligere har Vammen læst »Under Junigrundloven« I, hvor det p. 134 oplyses, at Krüger på Casinomøde 27. marts – stadig som vidne – oplyste, at Olshausen havde brugt endnu stærkere ord end refereret. Samme sted henvises til to tyske forfattere, Otto Fock og Lüders, der begge var Olshausen velvilligt stemt, og alligevel bekræftede begge, at Olshausens tale havde et stærkt revolutionært indhold. Hverken Olshausens artikel eller hans tale har været

²⁴ »1848 – det mærkelige år«, p.72.

²⁵ »Under Junigrundloven« I p.133-137.

nær så uskyldig, som det er fremstillet af Vammen. Hvorfor er disse forhold blevet fortegnet?

Hans Vammen erkender, at de national-liberale den 20. marts havde andre kilder til rådighed om begivenhederne i Rendsborg (p.259), men han tilføjer, at disse er ikke bevaret og iøvrigt heller ikke giver grundlag for at formode, at oprøret var udbrudt.

Det er imidlertid som anført en ufuldstændig gengivelse af den viden, de national-liberale og dermed Lehmann rådede over den 20. marts. Allerede i dagene forud var der indløbet alarmerende oplysninger fra de militære myndigheder i Hertugdømmerne, som Casinomændene sandsynligvis har kendt til. Og skønt C.E.Bardenfleth, der var medlem af ministeriet, af grundholdning var helstatsmand, havde han i den seneste udvikling stærkt nærmet sig de national-liberale. Tidligere ministerkolleger mistænkte ham endog for at være bagmand for Casinomødet. Han havde formodentlig løbende forsynet Casinogruppen med ministeriets viden, og hans efterretninger den nævnte dag gik ud på, at stændermødet i Rendsborg havde sendt en deputation til Kongen med fordring om Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund og forberedelse af en fælles slesvig-holstensk forfatning. Bardenfleth konkluderede: »Det var vitterligt, at et afslag på denne deputations fordringer ville medføre oprørets udbrud under en selvvalgt regering.«²⁶

Orla Lehmann har i alle tilfælde på mødeaftenen notorisk haft en større viden, end Hans Vammen tillægger ham. Professor H.N. Clausen fortæller nemlig i sine erindringer: »Mandag formiddag den 20de marts kl. 12, da jeg efter endt forelæsning gik ind i aftrædelsesværelset, bragte Lehmann mig dér den nylig ankomne efterretning om forsamlingen i Rendsborg (lørdag den 18de) og den dér opstillede fordring på en selvstændig slesvig-holstensk stat i unionsforhold til Kongeriget.«²⁷ Vammen kender denne oplysning, bruger den oven i købet selv i anden forbindelse (p.273), men har glemt den ved opgørelsen af Lehmanns viden. Eller muligvis har han kasseret den i denne sammenhæng, i så fald uden at forklare hvorfor. Det er utilfredsstillende.

Endnu et vidnesbyrd har vi i de udtalelser, hvormed L.N. Hvidt indledte forhandlingerne på Casinomødet den 20. marts med henvisning til »de efterretninger, der i dag er komne til os fra Slesvig. Om disse end ikke i deres hele udstrækning måtte have fuldkommen autentitet, ere

²⁶ »Livserindringer efterladte af Geheimeconferentsraad C.E.Bardenfleth« (Kbhvn. 1890) p. 139, jfr. p. 153.

²⁷ H.N.Clausen: »Mit Levned og min Tids Historie« (1877) p. 331.

de dog upåtvivlelig i det væsentlige stemmende med sandheden.... Resultatet af forhandlingerne [i Rendsborg] berettes at være følgende resolutioner: At Slesvig og Holsten constitueres til en fra Danmark og Danmarks indflydelse uafhængig stat, og at denne således samlede stat underlægges Det tyske Forbund.... Ved enkelte sindigere er det bevirket, at der først uopholdelig afsendes en deputation til den danske regering, forelægge den forsamlingens beslutninger som holstenernes sidste ord, hvorpå de fordre ufortøvet svar, og såfremt der erholdes afslag herpå, da skal Comiteen eller den provisoriske regering straks træde i kraft.«²⁸

To deltagere i mødet har uafhængigt af hinanden berettet, at der blev givet yderligere oplysninger om Rendsborgkravene af fuldmægtig de Coninck²⁹. Ifølge den ene fremkom han med »nogle af et øjenvidne ham meddelte oplysninger om forsamlingen i Rendsborg«. Ifølge den anden blev etatsråd Francke, der kom med et slesvig-holstensk modindlæg, blottet ved Conincks »meddelelse hidrørende fra et ørevidne om samtlige punkter, der var blevet vedtaget i Rendsborg«.³⁰ Man må formode, at hverken han eller hans hjemmelsmand har forsømt at viderebringe deres viden inden mødet.

De national-liberale har således været ganske godt orienteret om det slesvig-holstenske fremstød. Det svarede iøvrigt til de forventninger, Orla Lehmann tidligere havde givet udtryk for. Men én ting er, hvad han har vidst. Noget andet er, hvad han har sagt på mødet den 20. marts. Inden vi analyserer de udtalelser, han fremsatte vedrørende oprørets udbrud, er det nødvendigt at pege på en skævhed i Hans Vammens problemstilling. Vammen præciserer flere gange som hovedsagen, at man i København den 20. vidste, at der ikke var gjort oprør i Rendsborg den 18. marts. Nu kan man jo betragte ultimative krav, der forudsættes afvist, som en oprørserklæring, når den planlagte konsekvens af et afslag regnes at være en opstand. Men det var ikke det, Orla

²⁸ Således gengivet i et samtidigt referat af Lehmanns fuldmægtig, cand.jur. J.Chr. Jørgensen, senere borgmester i Fredericia. Det er trykt i Just Rahbek: »Dansk militærpolitik fra tronskiftet i 1839 til krigens udbrud i 1848« (Aarhus 1973) p.257-266, og det er ifølge Rahbek antagelig nedskrevet dagen efter på grundlag af stenografiske notater på selve mødet. – Der er huller i renskriften, hvor der mangler ord eller linier, formodentlig fordi notaterne ikke har været fyldestgørende. Metoden tyder på pertentlig omhu for at opnå en præcis gengivelse uden forsøg på efterfyld.

²⁹ A.L.C. de Coninck, fuldmægtig i Landsøverretten, senere chef for dens justitskontor, var national-liberal og allerede i 1842 Orla Lehmann meget hengiven, se Dansk Biografisk Leksikon III p. 478 f. og »Af Orla Lehmanns papirer« p. 42-45.

³⁰ O.Müller: »Martsdagene 1848 i København« (i Hist.Tidsskr. 3. rk., 6. bd.), p. 149 – H.N.Clausen (1877), p.332.

Lehmann tog stilling til i sin tale. Han havde allerede i en tale i Casino den 11. marts gjort det klart, at han betragtede oprøret som en uundgåelig følge af de slesvig-holstenske programsætninger og af den politik, der var blevet ført. Han konkluderede dengang: »I sandhed! Det er rene, klare ord. Det er en politik, som har næb og klør! Det er så truende påstande, at der ikke engang behøvedes den udtrykkelige bebudelse af, at de skulle sættes igennem ved oprør, hvis de ikke indrømmes med det gode.«³¹

Det var denne tale, Orla Lehmann skulle føre ajour i Casino den 20. marts. Begivenhederne i Rendsborg kunne kun bekræfte og aktualisere hans tidligere vurdering. Men der var en anden begivenhed, der henhørte under de verificerede kendsgerninger, og som han specielt fremhævede, fordi den for ham godtgjorde, at nu var oprørets time inde. Revolutionerne i de tyske stater havde fjernet den fyrsteforsikring, der hidtil havde ligget i Det tyske Forbund, som forpligtede fyrsterne til at komme hinanden til hjælp overfor uro og truende opstande. Den støtte havde den danske konge, der på Holstens vegne var med i Det tyske Forbund, også haft ret til at regne med. Lehmann henviste til, at det var den forpligtelse, der havde afholdt slesvig-holstenerne fra åbent oprør, da lejlighed bød sig under en konfrontation i Nortorf 14. sept. 1846. Nu havde revolutionerne knækket dette fyrstefællesskab. Og nyheden om Metternichs afgang den 13. marts var også nået frem til København. For Lehmann stod det klart, at »da nu selve politi- og militærtugtens capitolium er sunket sammen, selv Østrig, selv Metternich er som en ligsten sunket i graven, – behøve vi da at holde os til rygter? Er det ikke indlysende, at nu er det historiske øjeblik kommen,...at nu må timen være kommen for dem til at sætte deres beslutninger igennem, nu, da de kunne vente ikke modstand, men understøttelse, i det mindste af friskarer, fra Tyskland.«³²

Orla Lehmann anså altså nu ikke længere oprøret blot for uundgåeligt, men efter den udvikling, der var sket, siden han holdt talen den 11. marts, måtte han anse det for nærforestående. Men det er misvisende, når Hans Vammen vurderer Lehmanns udtalelser som sigtende til et oprør 18. marts. I Vammens bidrag til bogen »1848 – det mærkelige år« bliver det i en overskrift koncentreret til »De national-liberale i København fældede regeringen ved at lade, som om Rendsborgmødet var oprør«. Dette er en uberettiget tidsforskydning, en fundamental skæv-

³¹ »Orla Lehmanns efterladte Skrifter« bd. 3 (Kbhvn. 1873) p. 248.

³² Just Rahbek (1973) p.259

hed i Hans Vammens teori. For Lehmann var Rendsborgmødet kun et led i hans overvejelser, medens han søgte at gøre status pr. 20. marts og vurdere situationen, som den måtte ventes at have udviklet sig lige til det øjeblik, da han stod på talerstolen, ligesom det var naturligt for ham at pege på det sandsynlige videre forløb. – Hvad Orla Lehmann ikke vidste, var, at Prinsen af Noer på dette tidspunkt allerede havde skrevet det ultimative brev³³ til Kongen, som overbeviste denne om, at oprøret faktisk allerede var udbrudt.

Når vi nu skal analysere Orla Lehmanns udtalelser om oprøret, gælder det om at få af- eller bekræftet, om Lehmann har betegnet det som allerede udbrudt. Hans Vammen har som sagt ikke kunnet fremlægge ét citat, der bekræfter det. Men han afviser dem, der afkræfter det.

De to mest nærliggende kilder er det tidligere omtalte referat, som var skrevet af Orla Lehmanns fuldmægtig, og så Lehmanns eget. Han har i sine erindringer³⁴ skildret Casinomødets forløb, herunder gengivet sin tale, men forkortet og stedvis ret frit »bragt i stil« efter det referat, fuldmægtigen havde nedskrevet. Lektor Vammen distancerer sig fra begge referater som værende styret af Lehmann selv, idet fuldmægtigen betegnes som en mand, der måtte vide, hvad der ventedes af ham. (p.262) Hvad der præcis blev sagt på Casinomødet [om oprørets udbrud] er derfor umuligt at vide, konkluderer Vammen, som dog godkender og bruger andre dele af referaterne i sin fortolkning.

Efter indledende kort at have henvist til dagens efterretninger sagde Lehmann: »Men mine herrer! For at gå aldeles sikkert til værks, så lader os kaste alt til side, hvad vi i dag have hørt – lader os betragte situationen, som den foreligger for os i verificerede kendsgerninger.«

Det bliver i Hans Vammens gengivelse til: »Orla Lehmann brugte i sin store tale det velkendte troværdighedskneb at erklære, at han ville se bort fra dagens rygter og holde sig til de sikre kendsgerninger, navnlig om de slesvig-holstenske stænders tidligere fremsatte ønske om Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund. Disse »kendsgerninger« skulle så demonstrere oprørets uundgæelighed. Dog satte han trumf på ved at tilføje den efterretning, at Rendsborg sandsynligvis allerede er i fjendehånd. Det var Chr. Paulsens ovenfor citerede bekymrede udbrud ved soldaternes underskrivelse af adressen til de slesvig-holstenske stænder, »Rendsborg

³³ Brevet blev skrevet eller i det mindste påbegyndt om aftenen den 19. marts, men er dateret 20. marts, se »Optegnelser af Prinds Friedrich af Schleswig-Holstein-Noer« (Kbhvn, 1861) p.43 og 343-345.

³⁴ »Orla Lehmanns Efterladte Skrifter« bd. 2 (Kbhvn.1873) p. 76-87

er ingen dansk fæstning mere«, omsat til en fuldbyrdet kendsgerning.« (p.262)

Mig forekommer Chr. Paulsens formulering dog i højere grad end Lehmanns at stå for en fuldbyrdet kendsgerning. Det gælder også, hvis man holder sig til den snørklede formulering. Lehmann brugte ifølge fuldmægtigreferatet: »Jeg kunne tilføje det endnu mere foruroligende, at efter al sandsynlighed er allerede Rendsborg Fæstning, meer eller mindre vaklende, så godt som åbnet ved første udbrud for fjendehånd.« Orla Lehmanns formulering er måske påvirket af kendskab til en indberetning fra den kommanderende general i Hertugdømmerne, G.Lützow, som 16. marts havde advaret Kongen om fæstningens svage forsvar: »En betydende mand [sigtende til Prinsen af Noer] kunne muligvis bemægtige sig fæstningen ganske alene, hvis han personlig optrådte i Rendsborg med dette formål for øje.«³⁵ – En sandsynlig udvikling er dog ikke det samme som en fuldbyrdet kendsgerning, og desuden ligger der en reservation i udtrykket »så godt som åbnet« allerede ved første [eventuelle?] udbrud for fjendehånd.

Fuldmægtig Jørgensen har refereret endnu en passage, der sigter til oprørets udbrud. Efter en nedvurderende omtale af kongens ministerielle rådgivere, der har ansvaret for, at det er kommet så vidt, fortsatte Lehmann: »– skulle de nu være i stand til i et rige, som – om det ikke er i oprør – dog er dette så nær, at Rubicon, der ligger imellem, er en bæk?«

Der kan ikke være nogen tvivl om, at denne udtalelse meningsmæssigt er faldet, som den er nedskrevet. En referent kan forkorte, kan misforstå, kan forenkle, ja, kan fordreje, men han kan ikke opfinde en så kunstfærdig sætning og lægge den i munden på en taler. Sætningen passer ind i Lehmanns talestil, men genfindes i øvrigt ikke i hans erindringer. Derimod må det være den samme passage, der spores i det referat, en anden mødedeltager, Peder Hjort har givet: »Første Tema var de daværende ministres fulde uskikkethed til at undertrykke det fra Rendsborgforsamlingen truende oprør.«³⁶

Også Peder Hjorts vidneudsagn forkastes imidlertid af Hans Vammen. Begrundelsen er denne gang »det sene affattelsestidspunkt«

³⁵ Rahbek (1973), p. 251 oplyser, at denne indberetning var noteret til forelæggelse i Statsrådet 20. marts [kl. 12]. Det betyder, at den med stor sandsynlighed har været kendt af de national-liberale samme dags aften.

³⁶ I min bog havde jeg citeret Hjort efter Niels Neergaards »Under Junigrundloven« I p. 141 f., men her har jeg gengivet hans egen, mere korrekte og præcise formulering i P.Hjort: »Kritiske bidrag« 1852. p. 351, sml. p.381.

(p.263). Vammen henviser til, at det først er publiceret i 1852. Han har imidlertid overset, at det pågældende afsnit har været offentliggjort tidligere, nemlig i 1850. Overfor Vammens tilbøjelighed til uden hensyn til omstændighederne at kassere vidnesbyrd, der ikke af uvildige personer er noteret så godt som på stedet, skal generelt bemærkes, at der var mindst 2500 deltagere i Casinomødet, sandsynligvis flere, og da det var dagens samtaleemne, er mange flere blevet orienteret om forløbet. Enhver, der har nedskrevet eller publiceret oplysninger fra mødet, må have gjort sig klart, at der formentlig måtte eksistere andre referater, som i givet fald kunne dementere urigtige oplysninger. Desuden var der i alle tilfælde en mængde informerede mennesker, der ville være i stand til at kritisere forvanskede gengivelser. Det gælder, hvad enten oplysningerne er blevet publiceret i 1850, 1852, 1854 eller senere. Ja, endnu i 1873, da denne del af Orla Lehmanns erindringer udkom, levede der folk, der havde hørt ham tale dengang, og som kunne kritisere, hvis noget var galt. Men Hans Vammen har ikke til citat kunnet finde én eneste korrektion til de givne fremstillinger.

Det er for let at kassere Peder Hjort som vidne blot med henvisning til affattelsestidspunktet. Han har haft notater («opskrifter») fra Casinomødet at støtte sig til, og han har sikkert også uden dem været i stand til i 1850 at huske karakteristikken af oprøret, som han opfattede den i 1848. Spørgsmålet kunne derimod rejse sig, om P. Hjort kan have haft interesse i at omredigere sin erindring. Det var måske tænkeligt, idet han nytår 1850 var blevet ansat af regeringen »til at kæmpe med tyskerne for os«. ³⁷ Da han imidlertid altid havde været helstatsmand (iøvrigt længe med den anskuelse, som han ikke stod alene med, at Helstaten bedst sikredes ved, at Augustenborgerne efterfulgte den danske kongelinie, når den uddøde med Frederik VII), men stedse med fastholdelse af Slesvig for Danmark, forelå dog ingen tilskyndelse til at ændre vurderingen af Lehmanns tale. Hjort havde været tilfreds med Casinomødet i den givne situation: Det var »begejstringen for Slesvigs bevarelse, den skønne enighed i beslutningerne, og den faste vilje til oprørets undertrykkelse, som havde indtaget mig«. Men han var altid kritisk overfor Lehmanns retorik, han fandt Lehmanns karakteristik af

³⁷ Indtil da havde Peder Hjort kæmpet med tyskerne for egen regning. Han havde i indlæg efter indlæg (kaldet breve) i Den vestsjællandske Avis orienteret læserne om udviklingen i Hertugdømmerne med indsigtfuld imødegåelse af slesvig-holstenerne. Under pseudonymet L.S.Navne havde han i 1848 udgivet tre samlinger med stadig læseværdige »Udtog af Breve til en Ven i Sjælland om Det slesvig-holstenske Røre«, ialt 109 stk.; det første fra 1840 var for øvrigt en irettesættelse af dr.Balemann.

ministrene for grov, og han skammede sig over den behandling, slesvig-holsteneren etatsråd Francke havde fået på mødet.³⁸

Da Peder Hjort, der i Dansk Biografisk Leksikon er blevet kaldt et af dansk litteraturs stærkeste hoveder, i 1849 stillede sig til valg til den grundlovgivende forsamling, faldt han, bl.a. fordi »de liberale udsprede ublu rygter om mit landsforræderi under sammenhæng med Augustenborgerne«.³⁹ Peder Hjort kan derfor ikke året efter have haft interesse i at friholde Lehmann for nogen beskyldning. Tværtimod at skåne Lehmann havde han haft god grund til at anklage ham, hvis han da mente, at Lehmann havde løjet.

Dels på denne baggrund, dels fordi kombinationen af de evneløse ministre, der ikke på tilfredsstillende vis ville kunne klare det truende oprør, er fælles for fuldmægtig Jørgensens og professor Hjorts referatpassager, så de derved underbygger hinanden, finder jeg det ubetænkeligt at slutte, at også denne passus bekræfter, ja, dokumenterer, at Orla Lehmann talte om et oprør, der var på nippet til at bryde ud – hvis det ikke allerede var udbrudt.

Der kan fremdrages yderligere et vidnesbyrd, om ikke af et øjenvidne, så dog af et betydningsfuldt samtidsvidne. Det drejer sig om P.G. Bang, en uafhængig, selvstændigt tænkende og pragmatisk politiker, der som helstatsmand havde sin gang i Phoenixklubben. Han havde haft en fremtrædende rolle blandt andet i forbindelse med forarbejdet til helstatsreskriptet af 28. januar og udarbejdelsen af det dertil knyttede lovforslag. Bang følte sig derfor personlig ramt af den agitation, de national-liberale vendte imod forfatningsreskriptet og de hidtidige forsøg på at håndhæve en statsenhed mellem Kongeriget og de to hertugdømmer. Det fremgår af et brev, som han den 9. juni 1848 skrev til sin svoger, provst With, og hvori han gennemgår hele forløbet i de bevægede dage:

»Det såkaldte danske parti, som fordrede Danmark til Ejderen, og det slesvig-holstenske parti bemægtigede sig ej alene pressen, men gennem forsamlinger søgte man at vinde mængden og fremkalde en magt, for hvilken regeringen måtte ligge under. Den franske revolution gav disse bevægelser en hidtil ukendt betydning, og det slesvig-holstenske partis anmasselser bragte efterhånden folkestemningen i Danmark på det såkaldte ultradanske eller de Ejderdanskens side, hvilket partis udskejelser og tildels uretfærdige behandling af Christian VIII's politik blev

³⁸ P.Hjort: »Kritiske bidrag« (1852), p. 380-385.

³⁹ P.Hjort: »Kritiske bidrag« (1852), p.538.

overset...De ældre ministre, Reventlou, C. Moltke og Ørsted (og jeg) blev stedse mere dels forhadte, dels mistænkte [som slesvig-holstensk sindede].«

P.G. Bang var altså trods et køligt forhold til de national-liberale klart af den opfattelse, at det var de slesvig-holstenske anmasselser, der havde rejst folkestemningen. Han tænkte ikke på muligheden af, at årsagen kunne være en løgn fra Orla Lehmann om, at oprøret var udbrudt, for så ville han have noteret det. Tilmed skrev han direkte om Casinomødet den 20. marts: »At de gamle ministres venner skildrer Casinoforsamlingen som resultatet af en kabale, der er lagt af Bardenfleth og Lehmann, er naturligt, men jeg holder for, at den i hovedsagen fremgik af folkestemningen i Hovedstaden med hensyn til det slesvigske spørgsmål, hvilken højst ophidsede stemning benyttedes af det liberale partis ledere ej blot i denne retning, men og for at fremkalde en demokratisk forfatning.«⁴⁰

Bang har tillige skildret forfatningskommissionens sidste arbejdsdag, der faldt netop den 20. marts om aftenen. Sammen med Carl Moltke og A.S. Ørsted gennemgik han den valglov, som de vidste aldrig ville træde i kraft, fordi de var klar over, hvad der samme aften ville blive vedtaget på Casinomødet.⁴¹ P.G. Bang havde just af Tscherning fået at vide, at mødets hensigt var at få ministeriet afskediget. Når folkestemningen inden Casinomødet har været så stærk, at modstandere som Bang på forhånd erkendte udfaldet, kan det ikke have været afhængigt af en eller anden Lehmann-formulering på mødet, således som Hans Vammen er gået ud fra.

H.N. Clausen lå på samme linie: »Stemningen her hjemme behøvede dengang ikke at vækkes, kun at holdes sammen og ledes.«⁴²

Det er således med flere gode grunde godtgjort, at Orla Lehmann ikke skabte folkestemningen den 20. marts ved at lyve om oprørets udbrud, men kunne nøjes med at udnytte den folkestemning, der var skabt forud for mødet. Hans Vammens forestilling om, at kun med oprøret som en fuldbyrdet kendsgerning kunne Orla Lehmann få Casinoforsamlingen mobiliseret til det folketog til kongen, der skulle fælde regeringen, er ikke blot aflivet af danske vidnesbyrd. Der er også et tysk udsagn, som viser, at Vammen tager fejl. Slesvig-holsteneren Rudolph Schleiden, der som nævnt var højtstående embedsmand i København forud for oprøret, fortæller nemlig i sine erindringer, at da

⁴⁰ »Breve fra Gehejmerraad P.G. Bang til Provst With« i Hist. Tidsskr. 3. rk. 6. bd. p. 119.

⁴¹ »Under Junigrundloven« I, p. 145, jfr. Hist. Tidsskr. 3 rk., 6 bd. p. 120.

⁴² H.N. Clausen (1877), p. 329.

hans kollega, etatsråd Karl Philipp Francke, på Casinomødet havde imødegået Orla Lehmann, rev denne forsamlingen med sig, da han svarede, at hvis revolutionen endnu ikke var brudt ud i Hertugdømmerne, ville det i hvert fald ske.⁴³

Det sidste led i Hans Vammens teori er hans forventning om, at den gamle regering, dersom den ikke var blevet styrtet, ville have formået at finde en forhandlingsløsning, der havde kunnet afværge oprøret. Men tiden var revolutionær. Enhver dansk regering måtte i betragtning af folkestemningen være nødt til at afvise de yderligtgående slesvig-holstenske fordringer, de være sig nok så ultimative. P.G. Bang var med godkendelse af Casinolederne den 22. marts beskæftiget med at danne en provisorisk tremandsregering uden deltagere fra Casinolederen, da han fik kendskab til det brev fra Prinsen af Noer, som havde ophidset Frederik VII, der tog det som bevis på, at oprøret allerede var udbrudt. Bang vurderede det på samme måde og tog straks den beslutning at opgive sit regeringsprojekt. Han advarede også imod en subsidiær regeringsplan, der ligeledes var uden en repræsentation, som Ejderdannerne kunne nære fuld tillid til. Da Kongen blev vred og heftigt erklærede, at endnu var han konge, og endnu ville han selv vælge sine ministre, udbød Bang, at så kunne det ventes, at slottet endnu den følgende nat ville blive stormet, fordi »forbitrelsen imod slesvig-holsternerne ville nemlig nu ingen grænse kende«.⁴⁴

Først på dette tidspunkt blev der sendt bud efter Casinolederne, der nu fik de fire af det nye ministeriums ni pladser, hvor kredsen om Kongen ellers til at begynde med kun havde tænkt sig D.G. Monrad optaget i ministeriet som en enlig og moderat repræsentant for Casinobevegelsen. Det forekommer utænkeligt, at den gamle regering efter 22. marts stående overfor denne folkestemning – og overfor Kongen, som i denne sag selv havde en Ejdergrænse – ville have været i stand til at give indrømmelser, som kunne have tilfredsstillet slesvig-holsternerne, end-sige kunnet drømme om at gennemføre Slesvigs deling, som Hans Vammen åbenbart forudsætter p. 279. Retrætelinien for helstatsmænd måtte have været en personalunion, medens Slesvigs deling efter national (-sproglig) holdning naturligere frembød sig som reservemulighed for de national-liberale. Det bekræftede sig, da Martsministeriet ikke kunne få Ejderlinien sat igennem i udenrigspolitikken, for derefter gik de

⁴³ Schleiden (1890) p. 265. Da Schleiden tilsyneladende ikke personlig deltog i Casinomødet, må oplysningen sikkert stamme fra eller i det mindste være afstemt med Francke selv, som han havde et fortroligt forhold til.

⁴⁴ Hist.Tidsskr. 3.rk.6.bd., p. 131.

national-liberale netop ind for subsidiært at løse problemet med en deling, og da Kongen nægtede at forlade Ejderen, trådte de med Orla Lehmann i spidsen ud af regeringen. Men end ikke det vil Vammen godskrive Lehmann, der er hans syndebuk. Hans Vammen holder fast i den tankegang, at Slesvig for Orla Lehmann ikke var et mål, men kun et middel, der kunne bringe de national-liberale til magten.

Orla Lehmann ønskede et konstitutionelt Danmark til Ejderen som led i et samlet Norden. De nationale eksistensproblemer overskyggede for ham alle andre spørgsmål. Hans interesse for det sønderjyske problem blev vistnok vakt under et ophold i Holsten 1833, hvortil han var indbudt af sin slesvig-holstenske farbror. Han mødte her en række af de fremtrædende slesvig-holstenere, og det slog ham, at »de betragtede det spørgsmål, hvad Slesvig-Holsten ville gøre eller ikke gøre med de dansk-talende i Slesvig, som noget, der ikke i mindste måde vedkom os«. ⁴⁵ Lehmann beskæftigede sig med forholdet i 1834, og gjorde det markant, da han rejste den sønderjyske sag i Trykkefrihedsselskabet i 1836. I 1842 proklamerede han Ejderpolitikken, og i 1846 fremlagde i han i Roskilde stænderforsamling et forslag om en fri forfatning omfattende Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig. Det blev nedstemt med 34 stemmer imod 29, ⁴⁶ men det var det samme forslag, der blev fremført på Casinomøderne i 1848, og det var med dette som program, at Martsministeriet blev dannet. Det var Orla Lehmanns linie.

Tilsyneladende havde Casinolederne ikke regnet med at få hele det tyske folk imod sig. På Casinomødet 11. marts udtalte H.N. Clausen i lighed med, hvad han havde skrevet i »Fædrelandet« 3. februar, at Danmark her ikke havde at gøre med nogen fjendtlig overmagt, ikke med nogen anden virkelig magt end det slesvig-holstenske parti; han afviste tanken om en trussel fra syd, »thi at der fra Det tyske forbunds side skulle være at befrygte nogen indblanding i de slesvigske forhold, som jo ikke vedkommer forbundet i fjerneste måde, kan dog ikke gælde for andet end spøgelsesfrygt«. ⁴⁷ – Da Orla Lehmann i 1868 forklarede, hvorfor han i sommeren 1848 forlod Ejderen for at gå over til delings-tanken, angav han to grunde. For det første ville Europa ikke forsvare den ret, vi selv havde forkvaklet. For det andet havde det vist sig, at ikke blot den tyske revolution, men hele det tyske folk ville kaste sin magt i vægtskålen, og den kunne vi ikke modstå. ⁴⁸

⁴⁵ »Orla Lehmanns efterladte Skrifter« bd. 1 (1873) p.92.

⁴⁶ Baggrunden er belyst i Bjørn Svensson: »Opgør med fjendebilleder« p. 86 f.

⁴⁷ Just Rahbek (1973) p. 114 f.

⁴⁸ »Orla Lehmanns efterladte Skrifter« bd. 4 (Kbvn. 1874) p. 192.

Man kan spørge, hvilken indflydelse Lehmanns Casinotale egentlig havde på den efterfølgende udvikling i Slesvig-Holsten. Går man ud fra, at det var Orla Lehmanns talegaver, der væltede den gamle regering, fik slesvig-holstenerne derved et påskud til at gøre oprør. Men hvis ikke brevet fra Prinsen af Noer havde ophidset Frederik VII, havde P.G. Bang formodentlig fået etableret sin tremandsregering uden Casinodeltagelse, og så havde slesvig-holstenerne mistet deres påskud. Men de afventede jo ikke den nye regerings dannelse. Det var dem nok, at den gamle regering var blevet styrtet. Det, der foregik i København, var kun et spørgsmål om den taktiske placering af skylden. Kiel var i alle tilfælde revolutionsmoden.

Slesvig-holstenernes krav om anerkendelse af Hertugdømmerne som selvstændige stater med ret til fælles forfatning og med en arvefølge, der afveg fra Kongerigets, var så fast forankret i deres program, at de under alle omstændigheder måtte ventes at kræve dem gennemført sammen med Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund nu, da den indbyrdes fyrsteforsikring var sat ud af kraft, og de oven i købet direkte fik til sikret tysk støtte. Når de stillede ultimative krav, som en dansk regering var nødt til at afvise, måtte det ende med et militært opgør.

Det står fast, at det var slesvig-holstenerne, der begyndte opgøret i 1848. I utilfredshed med regeringens udspil til trods for dets slesvig-holsten-venlige karakter lagde de ud med deres ultimative og uacceptable krav, medens den danske regering endnu havde slesvig-holstenske ministre, der prægede dens holdning. Krigen begyndte som planlagt med det kup, der bragte fæstningen i Rendsborg med våbenlagre og Finanshovedkassen i oprørernes besiddelse. Det var et godt udgangspunkt for videre krigsførelse. Der blev også udråbt en provisorisk regering. Alt sammen, inden slesvig-holstenerne havde fået den danske regerings svar. Selv om svaret ville have været anderledes, hvis P.G. Bang med sin tremandsregering havde kunnet forme det, end det blev med Orla Lehmanns ord, lå en fornuftig og varig forhandlingsløsning ikke i tidens kort.

I denne forbindelse er det en stor svaghed i Hans Vammens fremstilling, at ligesom han udelod Olshausens krigstrusler, har han set bort fra den slesvig-holstenske planlægning af opstanden. Planen blev måske forberedt allerede i september 1846, men grundstenen blev i hvert fald senest lagt i oktober 1847, da Wilh. Beseler, der var drivkraften, indbød til et lille krigsråd, som nåede til det resultat, at »besættelsen af Rendsborg blev betegnet som den første betingelse for en heldig modstand mod overgreb, og proklamationen af en provisorisk regering som even-

tuelt nødvendig«. ⁴⁹ Da Beseler 15.-17. marts var i Haderslev for at sikre efterfølgende støtte til udfaldet af Rendsborgmødet den 18., lagde han i en fortrolig kreds ikke skjul på, at nu var det blevet aktuelt: Ved en overrumpling ville man bemægtige sig fæstningen med våbenlagrene samt Finanshovedkassen med landets midler i Rendsborg. ⁵⁰

I Haderslev blev Beselers fortrolige oplysning opsnappet og videregivet til Laurids Skau, der skyndte sig at sende den over til Kongen. ⁵¹ Den nåede frem den 21. marts, for sent til, at det fik nogen indflydelse på udviklingen, men disse forhold, som jeg i min bog udførligt har behandlet i kapitlet »De militære oprørsplaner«, kan man virkelig ikke lade ude af betragtning, når man vil placere ansvaret for oprørets udbrud.

Konkluderende må forløbet anskues som følger: Da det på Rendsborgmødet den 18. blev besluttet at sende en deputation til København, måtte kuppet udskydes, formentlig til deputationen vendte hjem, ⁵² men blev så på grund af udviklingen fremskyndet til 23.-24. marts. Det er også det resultat, den tyske historiker H. Hagenah er kommet til i sin disputats. ⁵³

Universitetslektor Hans Vammen slutter resigneret med en bemærkning om, at også i fremtiden må det vel forventes, at den tradition, der blev skabt af Orla Lehmann, vil blive brugt til at bevare en af dansker-

⁴⁹ Knud Fabricius: »Tidsrummet 1805-1864« p. 339, jfr. noten p. 528 i Sønderjyllands Historie IV.

⁵⁰ Ifølge P. Lauridsen: »Da Sønderjylland vaagnede« bd. VII p.135, jfr. p. 161 gik Beselers plan ud på ved et coup de main at bemægtige sig Rendsborg Fæstning og den der-værende finanshovedkasse, og Laurids Skau troede, at overrumplingen ville lykkes dels på grund af kommandantens svaghed og garnisonens upålidelighed, dels ved hjælp fra Tyskland. – Beselers plan er også omtalt af Holger Hjelholt: »Sønderjylland under Treårs-krigen« I (Kbhvn. 1959) p. 25, jfr. p. 241.

⁵¹ Laurids Skau: »Hvorvidt ere vi komne?« (Kbhvn. 1848) p.8, jfr. H.V. Gregersen: »Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København« (Kbhvn.1966) p.642.

⁵² Stemningen i Kiel i ventetiden fremgår med stor klarhed af en artikel i Olshausens avis, Kieler Correspondenz-Blatt 21. marts: Indtil nu har vi stået alene. Det tyske fyrsteforbunds svaghed lod os stå uden den nødvendige hjælp. Men Tyskland er ikke længere lammet. Nu rejser Tyskland sig i fuld størrelse. Nu er det yderste tid, at regeringen efterkommer alle vore krav. Alle! Alle!

Hos Just Rahbek (1973) er p. 266 trykt en rapport af 22. marts 1848, ifølge hvilken kommandanten i Kiel, Oberst T.G.Høegh gennem premierløjtnant P.Seidelin (der var chef for s/s Skirner, som transporterede den slesvig-holstenske deputation) gav den besked til Kongen, at »når der kommer afslag på deputationens andragende fra regeringen i København, ville stormklokken lyde 5 minutter efter Skirners tilbagekomst, alt gribe til våben, og Hertugdømmernes uafhængighed erklæres, samt evig adskillelse fra Danmark«.

⁵³ Hagenah 1916 p. 81.

nes få heroiske myter. Han har ikke præciseret, hvilken tradition han sigter til. Men der var intet heroisk i den fredsommelige revolution, der i modsætning til de voldsomme omvæltninger i udlandet blev gennemført i Danmark, og Treårskrigen bliver hverken mere eller mindre heroisk af Hans Vammens omfortolkninger af forspillet til krigen.

Det må tilstræbes at nå frem til klarhed over den del af 1848-forløbet, der foreligger som kendsgerninger. Men det er ikke lykkedes for Hans Vammen.

Sammenfattet må bedømmelsen af lektor Vammens teori blive følgende:

1) Påstanden om, at de national-liberale var svækkede, da Orla Lehmann gik på talerstolen den 20. marts 1848, er i strid med alle kendsgerninger. Vammen har nemlig ikke taget hensyn til de tre faktorer, der skabte en helt ny situation forud for Lehmanns tale, dvs. kongeskiftet den 20. januar, helstatsreskriptet af 28. januar og den franske februarrevolution, som blev efterfulgt af tyske revolutioner.

2) Hans Vammen har heller ikke kunnet sandsynliggøre endsige bevise rigtigheden af sin påstand om, at Lehmann løj. Han har ikke kunnet fremlægge ét eneste citat, der kan tydes i den retning, og de foreliggende referater afkræfter beskyldningen. Vammen har forsømt at analysere Lehmanns viden og Lehmanns udtalelser i forbindelse med en konfrontation mellem hans viden og udtalelser.

3) Påstandene om Orla Lehmanns magtbegær, der dels skulle give sig udslag i, at han ikke havde Sønderjylland som interessefelt, men alene brugte dette nationale problem som middel til at komme til magten, dels havde løjet med det samme formål for øje, nemlig for at komme til magten, har Hans Vammen end ikke gjort forsøg på at underbygge. Alt foreliggende materiale taler imod.

4) Slesvig-holstenerne har Vammen fremstillet mere fredsommelige, end de var, idet han systematisk har udeladt deres kategoriske krav, som de blev fremført dels i Th. Olshausens artikel i Kieler Correspondenz-Blatt, dels i vedtagelserne på Rendsborgmødet. Tilsvarende har Hans Vammen fortiet deres krigeriske trusler og negligeret den kupplan, som den slesvig-holstenske inderkreds med Beseler i spidsen vitterligt havde lagt, og som blev gennemført planmæssigt.

Hans Vammens teori om Orla Lehmanns magtbegær og den løgn, der væltede den danske regering og derved fremkaldte et slesvig-holstensk oprør, som ellers kunne være undgået, beror således på fejl og misforståelser.